

**Kőszeg Ferenc
Kötekedve a halottal****Féloldalas emlékezés Bence Györgyre**

A hatvanöt éves korában váratlanul elhunyt Bence György, akinek temetésén együtt voltak jelen az SZDSZ meg a Fidesz alapítói, meggyőződéses ellenzője volt lapunk elődjének, a szamizdat Beszélőnek. Hárman írók, annyian is olvassák, mondta egy házibuli sötétjében, valamikor a 80-as évek elején. Kihegyezett megfogalmazásai olyan szűrősek voltak, hogy nem lehetett őket nem tudomásul venni, nem lehetett őket elfelejteni. Bökései túléltek keletkezésük pillanatát, szállóigévé váltak. Ez tette őket annyira veszélyessé. A fent idézett bon mot-t egy amerikai kongresszusi meghallgatás jegyzőkönyvében láttam viszont. Neves, magyar származású amerikai professzor jellemezte ezekkel a szavakkal, közelebbről meg nem nevezett, de autentikus forrásra hivatkozva a demokratikus ellenzék szerepét és hatását Magyarországon.

Pedig annak az ellenzéknek, amelyről ilyen vitriolosan beszélt, egyik létrehívója és éveken át kovásza volt. 1970-ben, amikor megismertem, őt tekintették a „Lukács-óvoda” vezérének. Addigra a fiatal bölcsészeknek az a csoportja, amely a közbeszédben Lukács György tanítványainak második nemzedékénél mindig is szélesebb kört jelölt, a „prágai tavaszt” megsemmisítő intervenció tapasztalata alapján már leszámolt azzal az illúzióval, hogy a létező szocializmust meg lehet reformálni. Az én nemzedékem és a nálam idősebbek szemében a létező szocializmus legkésőbb 1956. november 4. óta az abszolút rossz volt, amelynek legfeljebb elviselhetőbb változatai létezhetnek, egy jobb társadalom ígéretét azonban nem hordozzák. Aki nem így gondolta, az egy másik világhoz tartozott, azzal nem volt érdemes szót váltani. Ha három évvel korábban találkozom Bencével és baráti körével, valószínűleg észre sem vesszük egymást, ahogy 1968–69 előtt nem is tudtam a Lukács-óvoda létezéséről. Egyetemi éveim alatt a marxizmus (néhány óra alatt elsajátítható) frázisgyűjtemény volt, amellyel a kötelező marxizmusórákon kívül csak az foglalkozott, aki karriert akart csinálni a KISZ-ben. A Lukács-óvodisták ellenben olvasták Marxot, és azt olvasták ki belőle, hogy a Marx „intenciói” szerint elgondolt szocializmusnak Európa keleti felén éppen a marxizmusra hivatkozó létező szocializmus a legfőbb akadálya. „Te jó Isten, hányszor kell még megenni a kefét?” – kérdezte egy „polgári” ismerősöm, amikor egyetértőleg beszéltem neki az emberi nem felszabadulásának marxi víziójáról. Igazából azonban nem is a marxi intenció tetszett nekem a Lukács-óvoda gondolkodásából, hanem az, hogy a rendszer elutasítását valamilyen pozitív világképpel kapcsolták össze. Egy állami könyvkiadó munkatársaként olyan emberek között éltem, akiknek többsége utálta a rendszert, ha tehették, ki is játszották, de alapjában véve tudomásul vették a korlátait. Sőt: gyanakodva, inkább ellenségesen tekintettek a fiatalabb nemzedékre, amely nem akarta elfogadni a Kádár-rendszerben kialakított „létezés-technika” játékszabályait. Kiábrándult kollegáim viszolyogtak a váratlanul felbukkanó marxisták gondolkodásmódjától és szóhasználatától, amire korábbi tapasztalataik alapján jó okuk volt. Engem éppen ez az értetlen idegenkedés vitt közelebb a magyarországi „újbaloldalhoz”.

És még valami. Az ifjú lukácsisták nemcsak a hivatalos tudományosság, a hivatalos irodalom- és művészetpolitika szószólóit vetették meg, akiket könnyű volt megvetni, de a jó szándékú, esetenként divatos elfogadtatókat és népszerűsítőket is. A realizmus mellett az avantgárd művészetnek is van létjogosultsága, amennyiben „haladó” célokat szolgál. Picasso

modernizmusa alapján haladó mondanivalót hordoz, amit az is jelez, hogy Picasso támogatja a békemozgalmat. A strukturalizmust nem kell üldözni, mert összeegyeztethető a marxista esztétikával. Bence György (Kis Jánossal együtt) erős érvekkel cáfolta ezt. Írásuk féktelen sértődöttséget váltott ki: az ortodox, betiltást sürgetőknél is rosszabbnak számítottak, mert értettek ahhoz, amiről írtak, és még hatalmuk sem volt. Magam a tiltás csahosainál nem kedveltem jobban a túrés propagandistáit. Úgy véltem, egyek abban, hogy elfogadják a támogatás, túrés, tiltás hármasságára épülő szocialista kultúrpolitikát. Bencéék kiszálltak a szektások és haladárok társastáncából, vagy inkább ki se léptek erre a táncparkettre. Hogy így is lehet írni és élni – rám ez volt felszabadító hatással.

De ennyi sem lett volna elég ahhoz, hogy magával ragadjon Gyuri sodró egyénisége nélkül. Sértettségét és sérülékenységét agresszivitással egyensúlyozta ki, tüskés volt és kíméletlen, mégis hallatlan csoportképző erővel rendelkezett. 1970-ben egyedül laktam egy tágas, polgári lakásban. Kenedi János, akit régóta ismertem, kért meg, hogy adjam ki a lakás egykori cselédszobáját: ő meg egy barátja dolgozószobának szeretnék használni a csöpp helyiséget. Nemigen értettem, miért kell Kenedinek dolgozószoba, hiszen – úgy tudtam - saját lakása van, de semmi okom sem volt rá, hogy nemet mondjak. Így ismertem meg Gyurit. A következő időszakban, akár az ismertebb tartózkodási helyére, az Akadémiai Könyvtárba, a konyha melletti új dolgozószobába is folyamatosan jöttek a látogatók. Miközben a saját szobámból egy vajaskenyér vagy egy kávé kedvéért ki-kimentem a konyhába, alig két hét alatt megismertem Márkus György akkor már öt éve megszűnt legendás egyetemi szemináriuma szinte valamennyi egykori hallgatóját, a majdani demokratikus ellenzék résztvevőinek jó felét.

Néhány évvel idősebb lévén az egyetemről már nem ismerhettük egymást, ráadásul afféle irodalmi értelmiségiként abba a körbe tartoztam, amely – Gyuriék feltételezése szerint – nemcsak az ő marxizmusukra és politikai elkötelezettségükre tekintett bárgyú értetlenséggel, de nem volt füle a korszerű társadalomtudomány, közgazdaság megértéséhez sem. Ehhez képest hamarosan jó pontokat szereztem, mert érteni véltem, mit jelent új társaságom számára a marxizmus, és mert a társadalomról magamtól is igyekeztem racionálisan, ha tetszik, történelmi materialista módon gondolkodni. Így Gyuri és barátai számára érdekes csudabogár lehettem, aki polgári mentalitása ellenére – hogy a kommunista terminológiát használjam – ígéretes útitársa a mozgalomnak. Az, hogy belekerültem ebbe a zárt körbe, hogy főbérloői viszonyba léptem Gyurival és az ő révén a marxizmussal, kitágította, összehasonlíthatatlanul színesebbé tette az életemet. Kemény György grafikusművész, Kenedi barátja vállalta, hogy a kis helyiség egész falát betöltő freskót készíti a dolgozószoba két bérloje számára. A kalákában való inaskodás a művész mellett 1970–71-ben hónapokon át folyamatos házibulivá formálta a hétvégeket; a hangulatot csak fokozta, hogy a zaj miatt méltán bosszankodó lakók újra meg újra kihívták a rendőrséget. (Az elkészült, de harmincöt év alatt romlásnak indult mű a korai hetvenes évek ellenkultúrájának jelentős alkotása, amely megérdemelné, hogy a főváros restauráltassa.) Lányok bukkantak fel, akik talán nem is irántam érdeklődtek, hanem Gyuri főbérloje iránt. Szarkasztikus pillanataimban a feleségemet is azzal bosszantottam, a házasságunkat is annak köszönhetem, hogy Éva vissza akart kerülni Gyuri körébe, ahonnan azért rekesztették ki, mert előző kapcsolata, Fehér Ferenc egyik tanítványa okán Fehér köréhez számított.

Lengyel László írta, hogy csak Bence György notesza tartalmazott annyi címet, mint az MDF-et

szervező Lezsák Sándoré. Gyuri mindenkit számon tartott, aki a társadalomtudományok területén valamit kutatni, írni próbált. Készülő cikkek, tanulmányok sokaságát hozták el hozzá, és ő mindent elolvasott, mindenkinek elmondta a többnyire megszívlelendő véleményét. 1968 után az egyetemen már nem működhettek olyan szemináriumok, amilyen Márkus Györgyé volt, a Márkus-tanítványok, ha kutatói állásukat megtarthatták is, az egyetemen általában nem taníthattak. Gyuri 1970 őszétől Donáth Péter festőművész és Gáspár Zsuzsa Attila úti lakásán szervezett szemináriumot. Abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy új emberként én is meghívást kaptam ebbe a körbe. Olyan kérdésekről vitatkoztunk, mint forradalom és jogállamiság, a forradalmi erőszak határai, miből támad a nacionalizmus. Akkoriban nem is gondoltam, milyen veszélyes dolgot cselekszünk. Nem sokkal korábban, szervezkedés címen, még éveket mértek hasonló házi szemináriumok, magánlakásokon folyó hitoktatás résztvevőire. Lehet, hogy a rendszer hibát követett el, hogy nem sújtott le ránk. Az Attila úti lakásszeminárium, majd a későbbi hasonló szemináriumok révén sikerült laza baráti társaságként, szubkultúraként összetartani azt a szerteágazó és bővülő kört, amely 1968 után nem kért többé az „aki nincs ellenünk, az velünk van” toleranciájából, és egyre több elméleti művel és radikális gesztussal jelezte: nem vagyunk veletek. 1972-től feltehetőleg több százan olvasták Bence–Kis–Márkus Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan? című, vulgo csak Überhauptnak nevezett, hatszáz oldalas kéziratát, valószínűleg még sokkal többen Bence–Kis A szovjet típusú társadalom marxista szemmel című történelmi-politikai esszéjét, és még annál is többen a Bibó-émlékkönyvet, amelynek összeállítását Kenedi Jánossal együtt ugyanez a szerzőpáros szorgalmazta. 1976 őszétől gondosan szerkesztett, írógéppel sokszorosított füzeteket adtak közre, amelyeken a kiadó neve helyén a SZAMIZDAT szó szerepelt: ezzel indult útjára – az orosz és a lengyel példa nyomán – a cenzúrázatlan irodalom szervezett kiadása és terjesztése. 1977 januárjában, a csehszlovákiai Charta 77 szóvivőinek letartóztatásakor 34-en szolidaritási nyilatkozatot írtak alá. Az aláírók névsora elhangzott a Szabad Európa Rádióban: ezzel újabb tabu tört meg. Két évvel később, amikor a letartóztatottakat Prágában börtönbüntetésre ítélték, már 250-en tiltakoztak. Innen szokták számítani a demokratikus ellenzék születését. Tíz év alatt az értelmiségi szubkultúrából politikai mozgalom fejlődött ki. Ahogy 1968-ban az akkori egyetemisták a prágai eseményeket, úgy figyeltük 1980 augusztusától másfél éven át, mi történik Gdanskban és Varsóban. 1981 nyarán sokasodtak a baljós jelek, nyilvánvaló volt, hogy sokáig nem maradhat fenn a kettős hatalom Lengyelországban. Nem tudom, mi fog történni, mondta Gyuri egy véletlen, utcai találkozásunkkor. De azt, hogy láttam a pofájukat, amikor le kellett ülniük tárgyalni a hajógyári munkásokkal, ezt az élményt már senki sem veheti el tőlem.

Bence György, a karizmatikus csoportépítő azonban egyúttal önsorsrontó kapcsolatromboló is volt. Amikor megismertem, már lezajlott az eltávolodás a Lukács-iskola és a Lukács-óvoda között. Ezt némileg még magyarázta a két csoport közötti nemzedéki különbség (bár Fehér Ferenc körébe olyanok is tartoztak, elsősorban Radnóti Sándor, akiknek pusztán életkoruk szerint az óvodában lett volna a helyük), valamint az a tény, hogy az idősebbeknek még volt olyan korszakuk, amikor beszélő viszonyban voltak a hatalom képviselőivel. A Donáth Péter lakásán tartott szemináriumon jelen volt, sőt emlékezetes előadást tartott a dél-amerikai társadalmi viszonyokról Gyuri első szerzőtársa, Bertalan László, a későbbiekben azonban eltűnt, kicsöppent a társaságból. A szembefordulás az óvoda közös mesterével már az egész csoportot megrendítette, de – talán, mert Márkus Fehér Ferencsel, Heller Ágnessel együtt elhagyta az országot – a csoporton belül szakadásra nem került sor. A Kis Jánossal való

szakításnak ellenben messzeható következményei voltak. A felbomlott egykori csoportból Gyuri mellett csak egy kisebbség maradt.

Ezeket a szakításokat az tette különösen drámaivá, hogy valamennyihez politikai és főként morális érvek kapcsolódtak: a szakítástól kezdve a másik fél méltatlanná vált a személyes kapcsolat fenntartására. A Fehér Ferencsel való szakítást talán még megkönnyítette, hogy Fehérben – akit Gyuri kizárólag a „Marsall” néven emlegetett –, mint némelyek állítják, ugyancsak volt kizárólagosság-igény: Gyurihoz hasonlóan ő sem fogadta el, hogy valaki ide is tartozzon, meg oda is. Márkus esetében azonban már nagyon nehéz volt olyan érveket találni, amelyek erkölcsi elutasítását megalapozták volna. Márkus nem járult hozzá, hogy közös művük, az Überhaupt, amelyet a hazai könyvkiadás visszautasított, külföldön megjelenjen. Ez lehetett téves döntés (valószínűleg az volt, hiszen a retorziót, a hazai tudományos életből való kitiltást nem hárította el), de árulásnak, erkölcsi ítélezést kihívó tettnek nem nevezhető. Kis János esetében pedig még ürügyet sem lehetett találni az erkölcsi elmarasztalásra. Kis erkölcsileg kikezdetlennek bizonyult, a ki sem mondott szitok megfagyott a levegőben. Az elmélyülő politikai nézetkülönbségről pedig utólag sem lehet megállapítani, hogy nem azért keletkezett-e, hogy indoka legyen a más, talán alkati okból bekövetkező szakításnak.

Nem tudom, pontosan mikor keletkeztek azok a hajszálrepedések, amelyek 1981-re szétfeszítették az olykor szinte ikerpárnak tetsző szerzőpáros, Bence György és Kis János szellemi szimbiózisát: kapcsolatunk a hetvenes évek második felében már nem volt olyan szoros, mint abban az időben, amikor lakótársak voltunk. Tény azonban, hogy Gyuri, aki Kis Jánossal és Kenedi Jánossal együtt kezdeményezője volt az a fentebb említett 1977-es aláírásgyűjtésnek, 1979 őszi aláírásgyűjtés szervezésében nem vett részt. Ezt utóbb többen azzal magyarázták, hogy az állambiztonsági szervezet hármukat olyan szoros megfigyelés alatt tartja, hogy közreműködésük esetén sokszorosára nőne a kockázat, hogy az aláírások összegyűjtését menet közben megakadályozzák. Ez a kockázat valóságos volt, de a későbbiek tükrében nem tudom kizárni, hogy Gyurinak személyesebb okai is voltak a visszahúzódnásra.. Akkor persze még senki sem sejtette, mi lesz tíz hónap múlva Lengyelországban, de Gyuri, a maga kivételes képességével, hogy megsejtse az eljövendőket, már érzékelhette, hamarosan történnie kell valaminek, és a lengyel ellenzék vezetői, Michnik és Kuron, akiket Kis Jánossal együtt már korábban felkeresett Varsóban, a csírázó társadalmi mozgalom vezetői lehetnek. Ha egyszer komolyra fordul a dolog, ha a lengyelországi erjedés átcsap Magyarországra, vajon alkalmas-e ő, alkalmasak-e ők, zsidó származású értelmiségiek, hogy éppen Magyarországon egy tömegmozgalom meghatározó szereplői legyenek?

Ez csupán hipotézis, tények nem támasztják alá. Az azonban bizonyos, hogy Gyuri viszonya a saját zsidóságához alaposan megváltozott. Valamikor 1971-ben vagy 72-ben egy este láthatólag kiöltözve érkeztem haza, Gyuri megkérdezte, honnan jövök. „Széderestén voltam, feleltem, Scheiber Sándor meg szokott hívni a Rabbiképzőbe.” Megrökönyödésemre Gyuri elkomorodott: „Nem vagy vallásos, nem vagy cionista, minek jársz oda?” – kérdezte. „Ha az antiszemitizmus uralkodó politikai irányzat, természetesen vállalnunk kell a zsidó identitást. De a mai helyzetben kifejezetten retrográd dolog ez a divatos zsidóskodás. Kitérés a politikai kritika elől.” 1985-ben viszont én lepődtem meg: Gyuri kipával a fején állt Scheiber Sándor ravatala mellett. Pedig tudtam, hogy érdeklődése a 80-as évek elejétől kezdve a zsidóság társadalmi problémái felé fordult. Amikor egyszer meglátogattam, magnetofonról éppen héber nyelvleket

hallgatott.

1981 kora tavaszán megindult az akkor még cím nélküli ellenzéki folyóirat kiadásának előkészítése. Ebben Gyuri már nem kívánt részt venni. A történelem aztán megtermelte a magyarázatot. 1981 decemberében, egy időben a Beszélő első számának a megjelenésével, a katonai hatalomátvétel Lengyelországban véget vetett a Szolidaritás korszakának. Az egész demokratikus ellenzéknek szembe kellett néznie a Sto gyélaty? kérdésével. Van-e még értelme, perspektívája az ellenzéki tevékenységnek, ha a rendszert sem megdönteni, sem megreformálni, sem zárójelbe tenni nem lehet? Gyuri a lehető legpesszimistább választ fogalmazta meg. Kezdhetjük előlről az egészet, mondta. Körülbelül ott tartunk, mint amikor Lenin megalakította a Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására nevű kis illegális szervezetet. Aztán majd húsz év múlva lesz belőle valami.

Mások, nem is kevesen, másképpen látták. A Jaruzelski-puccs nem a harmadik alkalom, amikor a szovjet birodalomban katonai erővel vernek le egy nagy társadalmi mozgalmat, hanem az első alkalom, hogy a rendszert a katonai erő alkalmazása ellenére sem sikerül restaurálni. A Beszélő kerekasztal-vitát rendezett az ellenzék lehetőségeiről. A sokórás, szerteágazó beszélgetés végül nem jelent meg, főképp azért, mert Gyuri nem járult hozzá az általa mondottak közléséhez. A vita érvei és tanulságai azonban beépültek Kis János Gondolatok a közeljövőről című cikkébe, és a továbbiakban meghatározták a Beszélő vonalát.

Nem elég, ha a társadalom a michniki új evolucionizmus szellemében megteremti a maga független intézményeit; ha az önállósuló társadalom megerősödik, nem kerülhető meg a hatalom megosztásának a kérdése. A válságba kerülő hatalom előbb-utóbb kénytelen lesz tárgyalni a társadalom képviselőivel. Az ellenzéknek erre a helyzetre kell felkészülnie.

Gyuri nem hitt ebben, több mint tíz év után, mondhatni a célegyenesben, kiszállt a jelentős részben általa létrehozott ellenzékéből, sorra megszakította a kapcsolatot egykori barátaival, és amint tehetette, hosszabb időre elment kutatni és tanítani Amerikába. De jogvédőként külföldön is, itthon is aktív maradt. 1984-ben egyik kezdeményezője volt a Csehszlovákiában bebörtönzött Duray Miklós kiszabadításáért küzdő Duray Bizottság megszervezésének. A bizottság tevékenysége egyúttal próbálkozás volt, hogy az emberi jogok védelmének ügye és a határon túli magyar kisebbség védelmének ügye közvetlenül összekapcsolódjon.

Mire Bence György végleg visszatért Magyarországra, megindult a rendszerváltás folyamata. A nyolcvanas években hirdetett véleménye a magyarországi ellenzék súlytalanságáról kizárta, hogy a demokratikus ellenzék pártjához, a Szabad Demokraták Szövetségéhez csatlakozzon, holott alapjában szociáldemokrata politikai nézeteihez valószínűleg az akkori SZDSZ állt a legközelebb, amelyet megalakulása idején sokan szerettek volna szociáldemokrata pártnak látni. Jobb híján a magát szociáldemokratának nevező párthoz csatlakozott, s még azt is elhitette magával, hogy a pártot vezető Petrasovits Anna nagy politikai tehetség. Az MSZDP szétesése után a Fideszhez közeledett, Orbán Viktor tanácsadója volt, értékeléseivel feltehetőleg inkább megerősítette a Fidesz-vezetőkben amúgy is meglévő bizalmatlanságot az SZDSZ-szel szemben. Aztán riadtan kellett látnia, hogy Orbán Viktor olyan eszméket hirdet, és olyan tömegek imádatát élvezi, amelyektől ő maga értelmiségiként, baloldaliként, zsidóként egyaránt viszolyogva fordult el. Közben azonban inkább ő maga vált tehertétellé az egyre

populistább és egyre jobboldalibb Fidesz számára. Amikor kijelentette, hogy öntudatos zsidóként nem vállalhat részt egy olyan párt tevékenységében, amely antiszemitákat tűr meg a soraiban, a liberális értelmiség rosszallását zúdította a fejére: Hogyhogy zsidóként? Ha nem volna zsidó, nem bánná az antiszemitákat?

Ha most, emlékével tusakodva megpróbálom végiggondolni, hány szálon kapcsolódott egymáshoz az életünk, mintegy nyolcvan százalékban pozitív mozzanatok jutnak az eszembe, és legfeljebb húsz százalék az, ami rossz, bántó emlék. Ha nem találkozom Gyurival, ha nem csöppenek az ellenzéki szubkultúra kellős közepébe, lehet, hogy örök életemben megmaradok kiadói tisztviselőnek, egy gépezet alkatrészének, amelynek működése a fénykorában is értelmetlen volt, s azóta fel is számolta önmagát. Fentebb azt írtam, lehet, hogy a házasságomat is neki köszönhetem. Ez persze vicc volt, de a viccekben, tudjuk, mindig van némi igazság. Amikor 1988 őszén visszakaptam az útlevelem, amelytől 1986-ban öt évre fosztottak meg, és a Helsinki Watch (a Helsinki Jogőr) megalakulása tizedik évfordulója alkalmából kimehettem New Yorkba, velem volt az akkor tizennégy éves Fanni lányom is. Egy ilyen ifjú hölgynek nem elég csak múzeumokba járni New Yorkban, mondta Gyuri rendkívül kedvesen, körül kell néznie a divatüzletekben is. Aztán órákig kalauzolt bennünket, hogy Fanni kiválassza a kedvére való sálát, pólót. Később Fanni a Láthatatlan Kollégium hallgatója lett, és rengeteget tanult az angol college rendszer szerint működő intézményben. A Láthatatlan Kollégium, a magyar felsőoktatás egyik legígéretesebb intézménye volt, Gyuri kezdeményezésre jött létre, ő teremtette meg működésének a feltételeit. Majd véghezvitte azt, amit a demokratikus ellenzékkel nem sikerült véghezvinnie: ellene fordult, és a felszámolásában nem csekélyebb szerepe volt, mint a létrehozásában.

Attól kezdve, hogy egy moszkvai ellenzéki csoport a fejébe vette, folyamatosan nyomon követik, miképpen érvényesülnek a Szovjetunióban azok az emberi jogok, amelyeknek a tiszteletben tartására a szovjet kormány a Helsinki Egyezmény aláírásakor (1975) kötelezettséget vállalt, egyre inkább az emberi jogok ügye lett a diktatúrák elleni harc legfontosabb terepe. Gyuri volt az első egyike, aki 1981-ben kapcsolatba került a Helsinki Watch Magyarországra látogató igazgatójával, Jeri Laberrel, ő vett részt egyetlen magyarországi előadóként 1982 őszén az olaszországi Bellagióban rendezett konferencián, ahol elhatározták az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Szövetsége (IHF) megalakítását. 1985-ben feleségével, Kovács M. Máriával, valamint Kiss Anikóval együtt Gyuri készítette elő az IHF első nagy, nemzetközi akciója, a budapesti Alternatív Kulturális Fórum megrendezését. Közvetve tehát a Magyar Helsinki Bizottság létezése is Bence György érdeme.

A rendszerváltás után aztán Gyuri megpróbálta a Fidesz kezére játszani a bizottságot, amely 1989-ben, éppen az IHF javaslatára, többpárti alapon alakult meg. A választások után a bizottság működésképtelenné vált, hiszen ellenzéki és kormánypárti tagjai semmiben nem tudtak megegyezni. Ezt látva az IHF – joggal – azt kívánta, hogy a bizottság munkájából váljanak ki az aktív politikusok. A helyzet rendezése érdekében Budapestre jött Gerald Nagler, az IHF főtitkára. Négyesben ültünk le, a negyedik Körmendy-Ékes Judit volt, akkor frissen végzett jogász, hamarosan a Fidesz szóvivője, majd a Fidesz-kormány idején az Országos Rádió és Televízió Testület elnöke. Gyuri azt javasolta, neki engedjem át a bizottság vezetését. Nem szeretek nemet mondani, szerettem volna valamilyen áthidaló megoldást találni, azt ajánlottam, próbáljuk meg Gyuri jelöltjével együtt életre kelteni a bizottságot. Ha Gyuri nem

olyan hajthatatlan, előbb-utóbb sikerül kitrúkközniük a bizottságból. Ő azonban egyértelmű választ akart. Valószínűleg a presszió ébresztette fel bennem az indulatot, hogy ki bírjam mondani a nemet. Aztán 1994-ben a Helsinkit csak sikerült átalakítani, és új életre keltetni. Évekkel később, amikor ez az affér szóba került köztünk, Gyuri megkérdezte, ha így emlékszem erre a történetre, miért tartom fenn vele a baráti kapcsolatot. Mert nem vagyok moralista, mondtam. Nekem az, hogy régóta ismerjük egymást, meg hogy érdekel, amit mondasz, fontosabb, mint az, hogy meg akartál fújni a Helsinkiben. Hozzátehettem volna: abban pedig, hogy nem akarod elfelejteni, hogy milyenek voltak azok a kommunisták, akikkel most az SZDSZ koalícióra lépett, még egyet is értek veled.

Ez a laza, de azért baráti kapcsolat mégsem maradhatott meg – és ez az én hibám volt. 2005 novemberében a Magyar Helsinki Bizottság nemzetközi emberi jogi konferenciát rendezett az 1985-ös Alternatív Kulturális Fórum huszadik évfordulója alkalmából. Már készen volt az előadók listája, amikor felhívtam Gyurit, részben, hogy jelezzem neki, Jeri Laber szeretne találkozni vele, részben, hogy szóban is meghívjam a konferenciára. „Hogyhogy eddig nem szóltál?” – kérdezte. „Azt gondoltam, úgyse vállalnál előadást, mondtam szorongva. Sosem vállalsz semmilyen szereplést, ami az ellenzéki múltból szól”. „Ez igaz – felelte. De neked nincs jogod helyetted eldönteni, hogy vállalom-e. Azért nem hívtál meg, mert Kis Jancsi fog beszélni” Nem tudtam mit mondani. „Azt hittem – folytatta –, hogy te más vagy. De most látom, hogy éppen olyan szemét alak vagy, mint a többi SZDSZ-es.”.

Egyszer az utcán találkoztunk, nem fogadta a köszönésemet. Tavaly október 25-én, halála előtt néhány nappal azonban kaptam egy e-mailt tőle. Tévesen jelent meg a sajtóban – írta –, hogy azt mondtam, a Helsinki Bizottságot meg a Kossuth téri tüntetőket be kellene vonni a rendőri túlkapások kivizsgálásába. Ilyen marhaságot természetesen nem mondtam. Vizsgálatra azonban valóban szükség volna, és ebben a Helsinkinek részt kellene vennie. Azonnal válaszoltam: „Örülök, hogy jelentkezél. Azt gondoltam, a múltkori ügy után nem állsz többé szóba velem. S az a baj, hogy félig igazat is adsz neked.” Aztán vidékre mentem, ott hívott fel. Gyűjtsük a sértettek panaszait, javasolta. Nem nagyon tetszett az ötlet, nagyon úgy tűnt, a hitelesített replikája lenne a Fidesz panaszgyűjtésének. Beszélek erről a kollégáimmal, mondtam. Térjünk rá vissza hétfőn. Vasárnap reggel kaptam a hírt, hogy szombaton meghalt. Csöppnyi vigasz, hogy nem haragban váltunk el.

Bence György a legjelentékenyebb emberek egyike volt, akit ismerhettem, de egyúttal a leginkább tragikus sorsú is. Többször megírták, hogy hároméves korában a szeme láttára lőtték a Dunába a nagyszüleit, őt egyszerűen otffelejtették, véletlenül találtak rá, így maradt életben. Lehet, hogy ez is okozója volt a sérülékenységének. Fiatal korában úgy tetszett, bárki új emberrel találkozik, szorongva figyel, nem éri-e támadás. Élete az mutatja, joggal szorongott. A közvélemény legyintve bocsátja meg a pálfordulásokat, elnézi az erkölcsi vétségeket is. Gyurinak azonban minden döntése túlságosan emlékezetes, súlyos volt, neki semmit se néztek el, mindenért duplán kellett megfizetnie. Ingadozott a politika és a tudomány között, s így kirobbanó tehetsége ellenére életműve csak töredéke annak, amit létrehozni képes lett volna. Valaha vitathatatlan tekintély volt kiváló pályatársak között, egy formálódó politikai közösség középpontja, Aztán politikai értelemben elfogyott körülötte a levegő. Azt mondják, fáradhatatlan gondossággal foglalkozott a tanítványaival, és rengeteget segített nekik. Ugyanakkor szerette kíméletlen, rossz embernek beállítani magát. A logika kegyetlen, mondta elégedetten, miközben

ízekre szedte vitapartnere állítását. Kevés ember volt, aki hozzá hasonlóan átlátott az emberek álszentségén vagy önáltatásain, aki olyan világosan látta volna a gondolatok, szavak, cselekedetek rejtett összetevőit, titkolt motívumait. De rajta sem volt nehéz átlátni, szavai mögül felsejlett a kiszámítottság és a számítás. Lenyűgözően okos volt, és a rosszindulatig skeptikus. Csakhogy a kötekedő gyanakvás éppúgy félrevezetheti az embert, mint a naiv bugyutaság. Boldoggá azonban a közhit ellenére egyik sem tesz.

*

Ki volt Bence György? Betlen János vitája Kőszeg Ferencsel

2007. április 02.

A budapesti Corvinus Egyetemen ma kétnapos Bence György emlékkonferencia kezdődik. Az előadók között van Kőszeg Ferenc is, akinek Bence Györgyről a Beszélő márciusi számában megjelent értékelése vitát kavart az egykori demokratikus ellenzék soraiban. Az alábbiakban közöljük Betlen János írását, és részleteket ismertetünk a górcső alá vett Kőszeg-cikkből.

A Beszélő című folyóirat márciusi számában, Kőszeg Ferenc tollából - megítélésem szerint -

kegyeletsértő cikk jelent meg Bence Györgyről, az október végén elhunyt filozófusról, az egykori „demokratikus ellenzék” egyik alapítójáról. Olvasatomban a szerző kenetteljes szavakba csomagolva ugyan, de alapjában véve rosszindulatú embernek állítja be az elhunytat, olyasvalakinek, aki mindent tönkretett maga körül; a demokratikus ellenzékkel is próbálkozott, de ott nem járt sikerrel. Így interpretáltam a cikket amikor még kéziratban, novemberben elolvashattam.

Először megpróbáltam eltántorítani a szerzőt cikke megjelentetéséről, hiába. Aztán a Beszélőhöz fordultam, kérvén, közölje válaszat, hogy ugyanaz a közönség olvassa, amelyik Kőszeg cikkét. A szerkesztőség némi tanakodás után közölte, hogy mind a két írás megjelenik a novemberi számban. Az övéből kihúztak egy mondatot, s az enyéből is azt, amelyben erre a mondatra reagáltam. De azután a két írás egyike sem jelent meg novemberben. Márciusban aztán megjelent. Kőszegé. A másikat szó nélkül kihagyták. Alább olvasható.

„Kedves Feri!

Bence Gyuriról életében sok olyasmit írtak, amit igazságtalannak tartott. Kivétel nélkül minden esetben ugyanazon csoport tagjai voltak a szerzők, és ő sohasem válaszolt. Nem tartotta volna sem okosnak, sem kifizetődőnek, sem elegánsnak. Ha élne, a Te írásodra sem válaszolna. De nem él, és Te a halott Bence Györgynek mentél neki. Mint régi jó barátod és tisztelőd, kértelek telefonon, hogy állj el szándékodtól - hiába. Azt mondtad, talán nem kellett volna elvállalnod a cikket. Még nem késő! – kérlelek tovább. Azzal védekeztél, hogy a Beszélő olvasóinak sokkal rosszabb véleményük-képük van Gyuriról, mint ami e cikkből kibontakozik, tehát még javítasz is vele a dolgok állásán. Remélem, nemes szándékod sikerrel jár, mindazonáltal szeretném néhány „javító szándékú” tévedésedet helyreigazítani.

Méghogy mint írod, 'Bence György kivált az ellenzékéből és a nyolcvanas években távol tartotta magát az efféle tevékenységtől!' Nem értett egyet a Beszélő elindításával, ez igaz. Attól tartott, egy elszigetelt klikk képzeli majd magáról, hogy diktálhat az országnak, s ha az nem hallgat rá, annál rosszabb az országnak. Igaz. Szerinted tévedett. Lehet. Bár ha most kinyitod az ablakot és kinézel az utcára egy percre, talán más is eszedbe jut erről.

De hogy ő vált volna ki? Én Hamburger Mihálytól akkor úgy hallottam, hogy nem hívták többet az őáltala önirónikusan Központi Bizottságnak nevezett társaság összejöveteleire. És amikor Miska megkérdezte, hol a Gyuri, azt a választ kapta, hogy a szarkazmusa rossz hatással van a fiatalokra. (Elnézést kérek azoktól, akik abból a társaságból most fájdalommal meggyászolták Gyurit: nem jó szívvel tépek ezekbe a régi sebekbe. Nem akarom őket megbántani, örülségnek tartottam mindig, hogy ennyi év után is van még harag köztük, és bár temetésen nem sok ok van öröme, jól esett ott látnom őket.)

Egyébként nem igaz, hogy ellenséges érzelmeket táplált volna a Beszélővel szemben. Sokat beszélünk erről a nyolcvanas években: nem igaz. Nagy Bálinttól tudom, továbbá, hogy Petri Györggyel elvitték Gyurihoz a Beszélő friss első számát és a második szám kéziratát, ő úgy felkészült belőlük, mint egy nagydoktori opponensi véleményre, és lelkesülten, elmélyülten elemezte a formát, a tartalmat s adott tanácsokat. Soha senkitől olyan alapos baráti véleményt nem kaptak, mint Gyuritól – mondta Nagy Bálint. Kérdezd meg, ő még él. (Együttal szépen

kérlek, hogy ha túléléd, róla ne íj nekrológot.)

Ferikém, hogy képzeled, hogy csak az számít ellenzéki tevékenységnek, ami a „Központi Bizottság” kebelében folyt? (Minden igyekezeted ellenére nem Gyuri 81-es balsejtelmeit igazolod-e ezzel?) Talán kormánypárti megmozdulás volt a Duray Bizottság, pusztán mert nem a „Központi Bizottság” határozata hívta életre?

De írásod más adalékokkal is szolgál ahhoz, hogy Gyuri aggályai az olvasó szemében utólag próféciává nemesüljenek. Hiszen a rendszerváltás hónapjairól írva el sem tudod képzelni, hogy valakinek valamiféle kényszeren kívül más oka is lehetett rá, hogy ne az SZDSZ-t válassza.

És hát annyiban a rendszerváltozás sem hozott változást, hogy a tényekre ki-ki másképp emlékszik. A Helsinki Bizottsággal (HB) kapcsolatban például azt az álláspontot, amellyel Gyurit vádolod, hogy tudniillik valamely párt kezére akarta játszani a HB-t, legmélyebb sajnálatomra Magad képviselted. A Helsinki Bizottság első kiadása azért volt működésképtelen, mert az MDF és az SZDSZ képviselőinek harca megbénította. Szerinted ezt a patthelyzetet úgy volt helyes feloldani, hogy az MDF-esek tűnjenek el, és az SZDSZ egy parlamenti képviselője vegye át az ügyeket (vagyis Te). Ő viszont olyasvalakit akart a HB élén látni, akinek semmi köze a sok évtizedre visszanyúló áldatlan acsarkodáshoz (és az nem az ő saját személye volt). Hogy egy parlamenti ciklussal később létrejön az ORTT és hogy még egy parlamenti ciklussal odébb az illető, azaz Körmendy-Ékes Judit, az elnöke lesz, továbbá hogy egyáltalán miképp alakul a Fidesz szerepe a politikai színtéren, Te nyilván előre tudtad, ő nem. De ezek után Bence javaslatának megtagadását párhuzamba állítani azzal, hogy 1957-ben, a Gyorskocsi utcai börtönben is nemet tudtál mondani a politikai rendőrségnek, amikor be akartak szervezni, - finoman szólva – háborodott gondolat még normális időkben is, nemhogy két héttel Gyuri halála után. A szerkesztőség ezt kihúzta cikkedből: köszönet érte, azért említem mégis, mert éppen e passzus segít megsejteni, miféle lelkiállapotban voltál írás közben.

A legszebb azonban mind között a Helsinki Watch-ügy. Magad is írod, hogy ezzel az emberjogi szervezettel az a Gyuri vette fel és tartotta a kapcsolatot a nyolcvanas években, aki ugyenezen idő alatt szerinted nem folytatott ellenzéki tevékenységet. Írod, hogy őneki köszönhető a 85-ös alternatív kulturális fórum, amelyből tavaly, a huszadik évfordulón nemes egyszerűséggel kihagytad őt is és a szervező Kovács Máriát is. (Még a helyszínt is megváltoztattad húsz év után. Budáról áttetted Pestre, a Serleg utcából a Belgrád rakpartra.) Igaz, az utolsó pillanatban, mikor már mindeki megkapta a díszes meghívókat, amikor megérkezett Jeri Laber, az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Szövetsége (IHF) főtitikára, és persze Gyuri felől érdeklődött, nos akkor föl hívtad telefonon, és közölted vele, hogy elmehet és tapsolhat Neked és más kiváló embereknek, akiknek húsz év után az egésznet nagylelkűen odaadományoztad. Hát nem volt igaza Gyurinak, amikor a bolsevik párttal példálózott huszonöt évvel ezelőtt? Hisz a dicsőséges októberi forradalomból kiretusált Trockij elvtárs sorsára juttattátok...

A Láthatatlan Kollégium-ügyről nem sokat tudok. De annyit igen, hogy a pénz elapadása miatt lett vége: megszűnt a fő szponzor. Te ne tudnád, hogy nem elég egy forrásból tájékozódni?

Ferikém, kétségkívül formabontó művet alkottál, őszintén gratulálok a merész újításhoz. Új szél kél, új erkölcs hajnala virrad: gyalázzuk meg halottainkat.”

Betlen János